

NR-NYTT

MEDLEMSBLAD FÖR FÖRENINGEN NORDISKA PAPPERSHISTORIKER

Årg. 1 1973, Oktober

Nr 3

Redaktionens adress: Ing. Erik Witting, Torngatan 64, S-54200 MARIESTAD

En dikt av ANNA MARIA LENNGREN (1754 - 1817)

Man gylne åldern kallat har
den tid då uti alla stater
Hvar man uti sin ficka bar
en pung med holländska dukater
Se'n följde silvrets tidevarv
Riksdaler, piastrar, karoliner
Och slika oviga maskiner
man fick i handel och i arv.

Så kon den tunga koppartiden
som gjorde ännu ner besvär
och säkert alla fägna lär
att även den är väl förliden
Nu Gud ske lov, på intet sätt
man över slika bördor klagar
men världen faller allon lätt
i pappersålderns sälla dagar.

Det finns mig veterligt inget samband mellan denna dikt
och det mycket passande faktum att Anna Maria Lenngrens
bild utgör vattennärket i dagens svenska 50-kronorssedel.

Harry Ericson

Curt F. Bühler: Last words on watermarks (The Papers of the Bibliographical Society of America 67, 1973, 1-16.)

Det hör till ovanligheterna att tidskriftsuppsatser blir föremål för recensioner. I detta fall har uppsatsen publicerats på ett ställe, där man inte kan förvänta sig uppsatser av detta slag, varför det redan därigenom är befogat att rikta uppmärksamheten på den. Att den dessutom är kritisk och manar till besinning vid datering med hjälp av vattenmärken (hädanefter Vm), gör det ännu mer befogat.

Bühler är uppenbarligen inkunabelforskare. Därför koncentreras framställningen till datering av tryckta böcker, enkannerligen inkunabler utan tryckår, men även ifråga om datering av handskrifter med hjälp av Vm finns synpunkter att hämta.

Om man så vill, kan man uppfatta artikeln som en polemik mot Allan Stevenson (och också Piccard och Gerardy) i deras försök att datera den Gutenberg tillskrivna Missale speciale, Konstanz. Hela tiden påvisas inkonsekvenser hos Stevenson och bristande samstämmighet mellan pappersforskare på vitala punkter.

Till en början fastslår Bühler (s.2) att det finns "postulat som måste bevisas eller förkastas för att kunna lägga en grund för användning av Vm vid datering (och ibland proveniensbestämning) av handskrifter och tidiga boktryck. De fem hypoteserna är följande:

1. en pappersform hade begränsad livstid - spännande över ett minimum av fyra månader till ett maximum av fyra år,
2. formen användes kontinuerligt - det var inga ingripande uppehåll i dess användning,
3. allt papper som framställdes på en viss pappersform "konsumerades" inom två-tre år - det kom inte till användning av samma tryckare under en lång tidrymd,
4. papperet trycktes hos boktryckaren i samma följd som det lämnat formen,
5. pappersförråd samlades ej - papperet var för dyrt och tvingade till snabb omsättning.

I återstoden av artikeln ger Bühler belägg ur litteraturen om Vm och i synnerhet ur litteraturen som rör bokhandlare och boktryckare under 1400-1500-talen att ovanstående hypoteser ej är till 100% hållbara och påvisar inte minst bland pappersforskare olika uppfattningar om punkterna 1-3, vilka ju är relevanta för datering av handskrifter.

Slutklämmen är följande (s.16): "... it would seem wise - at least for the immediate present - to treat the evidence that watermarks may provide for dating incunabula with some caution", vilket är ett understatement när man läst framställningen. Så långt kan man emellertid hålla med honom, att den snävt avgränsade dateringen av Missale speciale till "första hälften av 1470-talet" (Piccard, Gerardy) och "hösten 1473" (Stevenson) är tveksam, liksom - om man drar konsekvenserna av detta - att det ställer sig mycket vanskligt att med någon precision datera tryckta böcker enbart med hjälp av Vm. Dock synes mig Gerardys statistiska dateringsmetod (i Datieren mit Hilfe von Wasserzeichen, 1964) även efter detta angrepp på Vm-dateringar stå sig väl, även om det enskilda papperets användningstid i vissa fall avviker från den statistiska normalförbrukningstiden.

TILLVÄGAGÅNGSSÄTTET VID LOKALHISTORISK FORSKNING

Rubriken är alltför pretentiös, tillverkad som den är av NPH:s ordförande och sekreterare. "Insamling av material för lokalhistorisk forskning om handpappersbruken" räcker väl till. Sedan må historikerna av facket göra utvärderingar och skriva historia.

Det finns mycket som redan är gjort även på det lokalhistoriska planet. Här skall endast framhållas tre böcker, som tillsammans ger ett gott utgångsläge: Fil. Dr Sune Ambrosiani: "Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige" och Svenska Pappersbruksföreningens 25-årskrift år 1923 "Molae chartariae Suecanae del 1" samt Landsarkivarien Gustaf Clenensson: "En bok om papper" av år 1934.

Förutom utmärkta historiska uppgifter samt intressanta skildringar av ett antal svenska handpappersbruk innehåller "Molae" och "En bok om papper" förteckningar över alla kända svenska handbruk. Tidpunkten lämnas för Kommerskollegiets resolutioner för bruken liksom för ägare under den tid resp. företag var i verksamhet. I "Molae" finns dessutom en Sverige-karta med namn och läge för de många bruken samt en tabell, där brukens aktiva verksamhet angivits i såväl grafisk som årtalsnässig framställning.

De nämnda böckerna är ned vad som ovan angivits ej på långt när utnyttjade härmed, men efter denna inledning kan det vara lämpligt att ställa frågan om en disposition för det intresse man vill ägna något av landets handpappersbruk. En lämplig uppdelning i ämnesområden kan vara följande:

1. Brukets grundläggning.
2. Besök på bruksplatsen, iakttagelser och personkontakter.
3. Brukets tekniska utrustning.
4. Tillverkningar, kvaliteter och kvantiteter.
5. Ägare, nästare samt gesäller och lärlingar genom åren.
6. Pappersstudier, vattenmärken.
7. Värdering och diskussion av det insamlade materialet.

Det är på intet sätt nödvändigt att själva insamlandet sker i ordningsföljd med dispositionen, men de erhållna resultaten har härigenom fått sina fack, där de kan plockas in för ordningens skull till framtida användning. Men låt oss följa rubrikerna för vissa kommentarer:

1. Brukets grundläggning. Innan en industriell anläggning skulle etableras krävdes från 1600-talets mitt Kgl. Kommerskollegiets resolution härför. På 1700-talet prövades mycket noga att råvarutillgången ej skulle förhindras för i drift varande bruk innan bevilling ägde run. För pappersbrukens del gällde det tillgången på linne-lump. Grundarens rätt till mark och vattenkraft för den sökta nyanläggningen underkastades även grundlig prövning. Protokollet från Kommerskollegiet är ett intressant och viktigt dokument, som tillerkänner en eller flera personer rätten till en sökt nyanläggning. Där uttalas även vikten av att pappersmakeriet följer skråordningens lagar. I mer sällsynta fall lämnas uppgifter, som på annat sätt ej kan erhållas, t.ex. antal arbetsenheter såsom vattenhjul och kypar. Resolutionen är brukets första och merendels enda officiella handling. Endast ägoskifte vid bruket, som kan återfinnas bland gårdshandlingarna, jämte bouppteckningar efter inträffade dödsfall utgör forskarens övriga dokumenterade upplysningsinstrument.

Kgl. Kommerskollegiets resolution för ett handpappersbruk kan beställas in till forskarsalen vid besök på Riksarkivet, och en Xerox-kopia därav kan erhållas mot relativt låg avgift.

2. Besök på bruksplatsen, iakttagelser och personkontakter. Besök på olika bruksplatser ger skiftande intryck. Främst i landet är Ösjöfors i Runskulla socken, Kalmar län. Här finner man så gott som allt; bruket med utrustning av maskiner och verktyg samt det lilla sanhället ned gårdsbyggnad, magasin, ladugård och andra byggnader. Först sedan man besökt ett antal andra bruksplatser kan värdet av Ösjöfors uppskattas tillräckligt. Även Fröåsa-bruket, nu på sin nya plats i Virserums Henbygdsgård, tillhör de stora tillgångarna för handbruksforskningen.

Ett fåtal av de gamla handbruken fortsatte sin verksamhet som maskinbruk, varvid dock som regel varje spår av handbruket helt utplånades. Undantaget är Lessebo, där handtillverkat papper ännu, fast i mindre skala, görs, även om ursprungliga metoder ej helt kunnat få fortleva. Dock är det anrika bruket, där fornar och andra redskap ännu finns bevarade och utnyttjade, en stor och värdefull tillgång för forskningen. Likaså är Tunba genom sitt handbruksmuseum, där även handformning äger rum, samt genom sitt omfattande bruksarkiv av stort värde.

Kan det då ligga någon mening i att besöka bruksplatser, där verksamheten sedan 100 år eller mera legat nere och platsen ligger öde vid något vattendrag, i många fall vid snärre åar eller bäckar? I många fall kan det redas ut hur bruket varit beläget. Rester av dambyggnader samt kanaler från till platsen för vattenhjulet ger en föreställning om hur det hela sett ut en gång. Även förgängelsen har på ett underligt sätt sin begränsning, där människan en gång varit med och gjort insatser. Grunder och rester av byggnader inom området gör det möjligt att skissa upp en karta över hur området sett ut en gång för 100 år sedan eller i ännu mer avlägsen tid. Här nå upplysningsvis nämnas, att i Södra Vi socken, där tre handbruk var i drift till början av 1880-talet, en intressant och givande karta upprättats över de tre bruksplatserna, varigenom ett bestående dokument berikat brukens historia. När "arkeologen" gjort sina iakttagelser kan även botanisten göra sina fynd. Kulturväxterna, krusbär, vinbär samt vissa lövträd och prydnadsbuskar plånas ej ut på 100 år. Pärhyacinter i den utsträckning som Gustafsholms bruksplats i Södra Vi kunde uppvisa våren 1970 är ett gott exempel på kvarbliven kultur. Utöver allt detta ger besök på bruksplatser inspiration till fortsatt arbete att samla material för kunskap om bruken.

I samband med besök på bruksplatsen bör även kontakt sökas med den som bor i socknen eller kommunen. Hembygdsföreningens medlemmar har i regel god kännedom om den muntliga traditionen, som oftare än man tror har uppgifter att lämna från långt avlägsen tid. Kontakt kan på detta sätt även komma till stånd med släktingar i andra och tredje led, som ännu bor kvar i orten, till personer som varit pappersmakare eller på annat sätt haft ned det gamla handpappersbruket att göra. Även på annat sätt kan bygden kring en bruksplats utnyttjas, varom närmare ordas under punkt 6.

3. Brukets tekniska utrustning. De äldre pappersbruken hade s.k. stanpverk för lumpens beredning till pappersmassa. Tyvärr finns ingenting kvar i vårt land av dessa intressanta maskiner, vars ursprung kan spåras till Kina, där en man arbetande vid en mortel brukar illustrera massatillverkning i äldre tider. Den s.k. holländaren blev från senare hälften av 1700-talet papperstillverkningens nya och betydelsefulla hjälpmedel för pappersmassans framställning. Man tror sig veta, att Nyköpings Pappersbruk var först i landet att installera en holländare, vilket skedde omkring år 1735. Stanpverken utnyttjades lång tid härefter på många håll även vid bruk ned senare anläggningstid. Övergången skedde ned en kombination, där stanpverk utförde lumpens grovmalning till s.k. halvtyg, nedan holländare verkställde massans fämalning. Holländare och utrust-

ning härför tillverkades på flera svenska företag under 1700-talets senare del. Det vore av intresse att närmare undersöka tidpunkten då verkstäderna i Motala, Finspång och Stavsjö hade sina första kontakter med handpappersbrukens behov av holländare. Den s.k. valskubben och därtill hörande grundverk/underskär/ vid Ösjöfors är helt sannolikt jämnårig med bruket, d.v.s. från år 1777. De flesta handbruken lämnar inga uppgifter efter sig om där ingående redskap eller annan utrustning. Om pappersformar vet man att inport skedde från Tyskland och Holland, men åtskilliga pappersmakare blev även nästare i yrket att tillverka formar sant även i att förse dessa med vattennärken. Vid de större bruken, t.ex. Klippan, Lessebo och Tumba, anlades speciella fornbindareverkstäder. Även formsnickaren var en yrkesman knuten till handbruken. Av vad som här utfördes av yrkesmän, bofasta vid de större bruken, gjordes en begränsad del av anbulerande specialister. Att onvårdnaden av pappersformarna och på dessa apterade trådar för vattennärken var ett problem för de små handbruken framgår tydligt av de defekter som ofta finns i papperen från dessa bruk. Men även skickligt utförda lagningsarbeten kan spåras. Man måste beundra den mångsidighet, som pappersmakarens yrke innebar, icke minst då det gällde att upprätthålla standarden på alla de redskap, som krävdes för att hålla bruket i stånd. Det allra mesta var av trä, som ständigt utsattes för tidens nedbrytning, i ömson vått och ömson torrt tillstånd.

4. Tillverkningar, kvaliteter och kvantiteter. Målsättningen kan på en punkt betecknas genensan för alla nyetablerade handpappersbruk. Vid alla skulle någon del av tillverkningen utgöras av skrivpapper, d.v.s. papper av högsta kvalitet. Landets landshövdingar var ålagda att genom kronofogdar och städernas hallrätter minst vart 5:te år rapportera till Kommerskollegiet om industriernas tillverkningar under föregående år. Ett urval av dessa rapporter är återgivna dels i Dr Ambrosianis "Dokument ...", dels i "En bok om papper". Finpapperet uppdelades i skrivpapper och tryckpapper. En del bruk använde även brevpapper som benämning för en typ av skrivpapper. De grövre papperssorterna utgjordes av karduspapper och makulatur. Med tiden utökades kvaliteterna alltefterson papperets användning trängt in på nya områden. En intressant artikel om "papperssorter" med angivande av tillverkande bruk är införd i "Molae".

De i landshövdingarnas rapporter upptagna kvantiteterna är för många av de små bruken till synes helt blygsamma. Vi får dock ej lägga nutidens måttstock till grund för en bedömning. 1000 ris skrivpapper är en liten årsproduktion. Det innebär dock 400.000 - 500.000 ark, där varje ark ger 2 blad till en bok. Om boken är en kyrkbok, omfattande 500 blad, utgör årstillverkningend dock 1.800 - 2.000 böcker av denna storlek. Första intrycket av den lilla årsproduktionen revideras efter belysning på detta sätt.

Då papperets kvalitet i hög grad beror på råvaran och dess behandling är här ett område, som forskaren har anledning att ägna intresse. Papperstillverkning i vår världsdal grundades i första hand på linet och hanpan. I vårt land blev det de nötta linnetygerna, som utgjorde råvaran. Så småningom ordnades insamlingen av denna vara genom att bruken anställde lumpsanlare, som för deras räkning drog omkring till gårdarna och köpte upp gamla linnekläder och andra utnötta linnetyger. Mot slutet av 1700-talet tillkom bomullen, såväl i form av utnötta plagg n.n. av enbart bomull som s.k. halvlinne, där varpen var bomull och linnet använts som inslagstrådar. Så länge tillverkningen helt grundades på dessa material, blev papperet som därav tillverkades mycket tidsbeständigt, och härpå vilar idag våra stora möjligheter att med väl bevarade handlingar ur under århundraden tillverkade papper studera gångna tidens pappersmakeri. Mot mitten av 1800-talet inträffade enellertid

"kriser", som på många sätt påverkade den fortsatta utvecklingen. Handpapperet drabbades i första hand av pappersmaskinens införande. Sveriges första pappersmaskin kom i drift vid Klippans Pappersbruk år 1832. Flera maskiner tillkom vid andra bruk. Då Lessebo fick sin första maskin, år 1837, blev detta den 4:e i ordningen inom landet. Givetvis påverkades handbruken av det inträffade, bland annat hölls priserna nere under denna inledande period. Men utan annan påverkan kunde maskinerna ej helt knäcka handbruken. Detta berodde främst på den ökande bristen på råvara, där handbrukens ordnade lumpinsamling hade viss betydelse. I trängt läge sökte såväl handbruken som maskinbruken nya råvaror. Vid flera bruk sysslade man på mitten av 1800-talet med experiment bl.a. med halm av råg samt med sågspån för att förse papperet med utdrysningmaterial inför den sinande tillgången på textilavfall. Mot slutet av 1850-talet tillkom slipmassan och på 1870- och 1880-talen den kemiska trämassan, den s.k. sulfitmassan, varmed bilden helt förändrades till handpappersbrukens nackdel. Handbruken nödgades anpassa sina tillverkningar till ökad produktion av förhrydningspapp och papp för bokbinderier m.m. Många handbruk nedlades redan på 1860-talet. Övergångstiden präglades f.ö. vid såväl hand- som maskinbruken av en alltför optimistisk användning av för tillverkningen främmande material. Detta hade till följd att 1800-talets senare del präglas av en viss osäkerhet även då det gäller sådant finpapper, som skulle utnyttjas för skrifter, där arkivdugligheten var mycket viktig. Det handfordnade papperets uppskattning kan dock ges goda exempel. En del socknar, som redan på 1850-talet övergått till maskinjort papper i sina kyrkböcker, återgick till handgjort papper vid nästa uppläggning av böcker. Undan för undan tog dock den nya tiden ut sitt övertag och pressade handbruken tillbaka.

Den lump som inhandlades innehöll förutom linne och bonull även ylleplagg, vilka utsorterades. Någon del därav användes till förhrydningspapp, men vid åtskilliga handbruk fanns särskilda rivare, där ylletygerna revs upp till s.k. flock eller valsull, som avyttrades för användning till stoppning av madrasser och kuddar.

Handpappersbrukens tid var förbi; några av den fortsatte dock ända in på 1920-talet, bland den Ösjöfors och Fröåsa. Handpaptillverkningen vid Qvill i Småland hölls i drift ända in på 1940-talet. Det fåtal som fortsatte ännu längre hade speciell inriktning och utgjordes av en liten elit inom finpappersområdet. Men även deras tid är snart förbi eller är de nedtonade i en skala, som kan betecknas vid muséets värld.

5. Ägare, nästare samt gesäller och lärlingar genom åren. Beträffande ägare av bruken och i vissa fall även pappersmästare lämnas i regel trovärdiga uppgifter i de böcker, som lagts till grund för denna artikel. Uppgifter om personalen i dess helhet är emellertid en mycket viktig del av studiet om ett bruk. Här är kyrkböckerna och då i första hand husförhörslängderna en ovärderlig tillgång. Kyrkans böcker - i regel numera fram till omkring år 1890 - förvaras på resp. landsarkiv. Detta innebär att böckerna från Skåne, Blekinge och Halland finns i Lund, från Småland, Östergötland och Öland i Vadstena, från Västergötland, Bohuslän och Värmland i Göteborg, från Södermanland, Närke, Västmanland, Uppland och Dalarna i Uppsala, från hela Norrland med undantag av Jämtland och Härjedalen i Härnösand. De två landskapen Jämtland och Härjedalen har sina böcker tillgängliga på Länsarkivet i Östersund. Även Gotland utgör ett undantag, då dess kyrkböcker finns på den s.k. Arkivdepån i Visby. Ett antal församlingar har på grund av inrättade arkiv av betryggande standard erhållit dispens från skyldigheten att överlämna sina böcker till landsarkiven. Dessa dispenser har emellertid under de senaste åren till stor del dragits in. - Husförhörslängderna upptager all den personal, som

funnits på angiven plats under de år den upprättade längden gäller. Antalet år växlar inom församlingarna från några få år upp till 10 år eller mera. Längderna har kompletterats vid de årligen hållna s.k. husförhören. Även om kvaliteten hos längderna växlar, kan tillgången alltid betecknas som värdefull. Det finns i regel ingen annan möjlighet att upprätta ett personalregister över något av de gamla brukena. Om husförhörslängden är rätt förd, finns efter varje upptaget namn tre tidsangivna uppgifter, nämligen 1) födelseort, 2) senaste vistelseort och 3) utflyttningsort /om flyttning ägt rum/. Genom att notera hur länge nästare och gesäller stannade får man en uppfattning om trivseln och stabiliteten vid företaget. Lärlingars fostran till gesäller är även värt att iakttaga. Männens hustrur och barn bör även noteras, då deras födelseorter lämnar uppgifter om mannens tidigare arbetsplatser. Man känner till att gesällernas hustrur och hemmavarande döttrar deltog i arbetet vid bruket, dels med lumpens sortering, dels med papperets färdiggöring. Medan mannen ges titeln gesäll finns om kvinnorna ingen uppgift, som ger antydning om insatser i brukets verksamhet. De avlönades med stor sannolikhet helt ringa, troligen endast med någon liten naturaförnån.

Önskar man närmare information om någon eller några personer vid bruket måste även andra av kyrkans böcker studeras. Länpligt kan vara att få kännedom härom i någon av de böcker, som finns i bokhandeln om släktforskning. I dessa böcker lämnas även uppgifter om andra böcker, t.ex. donböcker och bouppteckningar, som kan ge forskaren värdefulla uppgifter.

Vid studiet av arkivens äldre böcker möter man en skrivstil, som helt avviker från vår. Den s.k. tyska skrivstilen var i bruk till ett gott stycke in på 1800-talet. För forskaren är det därför nödvändigt att skaffa sig någon kännedom om denna skrivstil, som dessutom undergår förändringar undan för undan. De problem, som är förknippade med den främmande skrivstilen, bör dock ej avhålla någon från att forska. Arkivens personal visar stor förståelse och hjälper gärna till med att tyda sådana ord, som skapar svårigheter.

6. Pappersstudier, vattennärken. Vetskapen om ett bruks kvantitativa tillverkningar av olika slags papper är en värdefull uppgift, då det gäller att bedöma brukets betydelse för landets pappersförsörjning. Betydligt närmare kännedom om bruket uppnås då man lyckats påträffa pappersark, som bevisligen tillverkats vid det bruk man ägnar sina studier. Det är med tillhjälp av finpapperens vattennärken som tillverkningsbruket avslöjas. Ett vattennärke kan vara klart avslöjande för ett visst bruk, andra märken bör tolkas med stor försiktighet. Forskningen om papperens vattennärken har fått så stor betydelse inom olika områden, att den blivit en särskild vetenskap, benämnd filigranologi. Som hjälpvetenskap har filigranologien berikat den historiska forskningen på en rad områden. Originalhandlingars tolkning och tidsinpassning har påverkats av de uppgifter, som papperens vattennärken kunnat lämna.

Den lokalhistoriske forskaren har i allmänhet goda möjligheter att spåra papper från det bruk som studeras. Närmast bör därvid ligga att i samband med noteringen ur kyrkböckerna granska papperet i dessa böcker. Från till mitten av 1700-talet är det mest utländska papper, som här kommit till användning. De holländska papperen dominerar. Men mot slutet av 1700-talet blir de svenska papperen alltmer vanliga för att nästan helt dominera från 1800-talets början. Betecknande är även att ortens egna pappersbruk visat sig kapabla att få leverera papper till kyrkböcker. Sanna utveckling som ägt rum beträffande kyrkböckerna gäller även papperet till donböckerna. Här bör även inlagorna till de olika rättsärendena studeras, då de ofta skrivits på papper från närliggande bruk. Kommunerna kvarhåller ofta skrifter av ganska hög ålder, exempelvis på områden hörande till skolan. - Besök på bruksplatsen ger

nöjlighet till ännu ett givande fyndområde. Vid bekantskap med folk på orten, varvid henbygdsföreningarna ger goda kontaktnöjligheter, kan man hos personer på gårdar, som ägts av samma släkt under generationer, få tillfälle att granska papperet i befintliga gårdshandlingar. Här är ett fyndområde som i regel mycket snart leder fram till papper, tillverkade vid den egna ortens pappersbruk.

7. Komplettering samt värdering av insamlade uppgifter för upprättandet av en historik. Den lokalhistoriska forskningen om ett bruk i svunnen tid ger aldrig den därmed sysselsatte tillfredsställelsen av att ha uttömt sitt ämne. Troligen skulle han ej heller känna sig nöjd om så vore fallet. Efter en första grundlig genombgång är det dock värdefullt att göra en översyn av det uppnådda resultatet. Därvid blottas ojämnheter, som nöjligen kan kompletteras med nya ansträngningar. För övrigt gäller ständigt att en klarlagd frågeställning nedför nya frågor, som pockar på svar.

Då forskaren sysslar med ett bruk stöter han på personförhållanden eller annat, som gör det både lämpligt och nödvändigt att även granska ett annat bruk. Detta kan vara beläget i grannskapet eller mera avlägset. Exempel är lätt att framföra härpå. I Södra Vi socken i Småland har funnits tre handpappersbruk, dessutom verksamma under nästan exakt samma tidsperiod, omkring åren 1815 - 1880. Då personalen i stor utsträckning flyttade mellan bruken ställer det sig naturligt att den lokalhistoriska forskningen bedrivs samtidigt för alla tre bruken. I Långaryd låg bruken Strönsholm /Strönshult/ och Höljeryd. Bruken var närbelägna och ägarna var nära släkt med varandra under lång tid. Bruken studeras lämpligen tillsammans. Liknande förhållanden gäller även för Katrinefors och Karlsfors, båda i Mariestad. Bruken Gustafs Bruk i Skövde och närbelägna Åkleholm i Frösve socken har så mycket gemensamt att även här forskningen bör ske för båda samtidigt. Flera exempel kunde lätt påvisas.

Det samlade materialets användning kan påverkas av vartill forskningen syftar. Om historiken skall ingå i en sockenbeskrivning bör allt som berör det lokala intresset ges så stort utrymme som möjligt. Som ett led i hela landets pappersbrukshistoria får uppgifterna framställas helt objektivt och brukets betydelse nätas ned jämförande uppgifter från andra bruk. De lokalbetonade egenheterna bör därmed ej helt undanskymmas.

- - - - -

De omkring 140 st. handpappersbruken, som genom åren funnits i vårt land, ger gott utrymme för flera sanlare av brukens ner eller mindre svårtillgängliga eftermälen.

Harry Ericson

Papper och Trä, nr 8, 1973, sid. 587:

Nordisk Pappershistorisk Förenings möte i Markaryd.

Under denna rubrik ger NPH:s nye vice ordförande ett utmärkt och koncentrerat helsidesreferat från föreningsmötet i Markaryd. Föreningens studiebesök i Lessebo redovisas med två goda fotografier.

Svensk Papperstidning, nr 12, 1973:

Svensk Papperstidning, som i år fyller 75 år, har i detta jubileumsnummer följdriktigt några artiklar med intressanta historiska och kulturella återblickar på pappershistorien.

Sten Söderberg skriver om Papperet och den mänskliga kulturen, en icke-teknisk återblick på papperets roll som kulturfrämjare. Ett kåseri, som i hög grad fångslar och roar läsaren!

Marie Nisser: Dokumentation kan rädda gamla bruksmiljöer. - Här lämnas synpunkter på den stora arbetsuppgift som SPCI:s teknik-historiska kommitté har dragit upp riktlinjerna för. Förf. lämnar skildringar från några bruk, som inventerats år 1972.

Vid NPH:s möte i Markaryd lämnades som bekant en rapport om detta angelägna dokumentationsarbete.

Paper Trade Journal, vol.157, No. 37, September 10, 1973:

William S Beckes: Who Really Invented the Dandy? - Claims and Counter Claims.

Omkring år 1825 fanns i England tre olika uppfinnare, som använde en vals ovanpå viran i pappersmaskinen för att öka vattenavrinningen innan pappersbanan når guskpressen. Författaren diskuterar de olika konstruktionerna, deras originalitet eller ev. beroende av varandra.

Äran av att ha utarbetat en metod för maskinell tillverkning av vattenmärkta papper tillkommer en William Joynson, pappersmakare från Saint Mary Cray, som fick patent år 1839. Det Joynson gjorde var helt enkelt att överföra den gamla handformens mönster till en dandy-rulle. En av artikelns figurer visar exempel på hur forntråden appliceras på dandyrullens yta.

Bayer Farben Revue, No. 23, 1973 (Herausgegeben von der Bayer AG, Leverkusen. März 1973.)

Anonym: Papierschnitzel.

Artikeln är uppbyggd på några små kåserier. I det första berättas om den romerske klassikern Plinius d.ä. och hans kunskaper om papyrus, och därefter följer en kort beskrivning av äldre kinesiska skrivmedel före Ts'ai Lun. - Att hrr bokförläggare hade all anledning att vara på sin vakt förstår man, då man läst om bedrägliga boktryckare i det utdrag från Hönn's Betrugslexikon som utgör kåseri nr 2.

Det tredje kåseriet är helt ägnat vattennärken med kort historisk återblick och några illustrationer (Briquet nr 8746, 6801, 926, 15918, 7681, 15192, 1890 och nr 20 aug Pl. C.)

Det sista kåseriet handlar om försök som gjorts för att göra papper från trä. F G Keller, som lyckades framställa slipmassa och fick sitt patent år 1844, hade t.ex. en föregångsman, Jacob Christian Schäfer. Han utgav i Regensburg åren 1765-1767 två böcker:

"Versuche und Muster ohne alle Lumpen oder doch mit einen geringen Zusatze derselben Papier zu machen."

och

"Neue Versuche und Muster des Pflanzenreich zum Papiernachen und andern Sachen wirtschaftsnützlich zu gebrauchen."

Här nämns som utgångsmaterial bl.a. humlerankor, sågspån, hyvelspån, blad, brännässlor, halm, torv, vinrankor, nossa, grankvistar, potatis, ja t.o.m. asbest. Alla försöken sägs ha lyckats, och belägg härför finns i de prover, som ingår i ovannämnda böcker.

Artikeln avslutas med en "pappershistorisk" årtalslängd över två sidor.

Erik Witting